

ZAMONAVIY O'ZBEK NASRIDA PORTRET YARATISHNING BADIY XUSUSIYATLARI

Safarova Munavvar Muxtor qizi

*Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti
o'zbek tili mutaxassisligi magistranti*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada zamonaviy o'zbek nasrida portret yaratishning badiiy xususiyatlari, qahramon ruhiyati va xarakterini ochishdagi o'rni tahlil qilinadi. Portret tasviri orqali yozuvchining obraz yaratish mahorati, tashqi ko'rinish va ichki kechinmalar uyg'unligi yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *zamonaviy o'zbek nasri, portret, obraz, xarakter, ruhiyat, badiiy tasvir, qahramon.*

Аннотация. *В статье рассматриваются художественные особенности создания портрета в современной узбекской прозе, его роль в раскрытии характера и внутреннего мира героя. Особое внимание уделяется взаимосвязи внешнего облика персонажа с его психологическим состоянием и авторским мастерством.*

Ключевые слова: *современная узбекская проза, портрет, образ, характер, психология, художественное изображение, герой.*

Annotation. *This article examines the artistic features of portrait creation in modern Uzbek prose and its role in revealing the character and inner world of a literary hero. The study highlights the connection between the character's appearance, psychological state, and the writer's artistic skill.*

Keywords: *modern Uzbek prose, portrait, image, character, psychology, artistic description, literary hero.*

Kirish

Badiiy adabiyotda inson obrazini yaratish, uning tashqi qiyofasi, ichki dunyosi, ruhiy holati va ijtimoiy-madaniy muhit bilan bog'liq jihatlarini tasvirlash muhim estetik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, nasriy asarlarda qahramon xarakterini ochib berishda portret tasviri alohida o'rin tutadi. Portret adabiy obrazning faqat tashqi ko'rinishini ifodalovchi vosita bo'lib qolmay, balki personajning ruhiy kechinmalari, hayotiy qarashlari, axloqiy qiyofasi, ijtimoiy mavqeyi va muallifning unga bo'lgan munosabatini ham ochib berishga xizmat qiladi. Shu bois portret badiiy asar kompozitsiyasida obraz yaratishning eng ta'sirchan va mazmunli unsurlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy o'zbek nasrida portret yaratish an'anaviy tasvir usullaridan farqli ravishda yanada murakkab, psixologik va ramziy mazmun kasb etmoqda. Bugungi nasriy asarlarda qahramonning tashqi qiyofasi ko'pincha uning ichki olami bilan

uzviy bog'liq holda beriladi. Yozuvchi yuz ifodasi, nigoh, harakat, kiyinish uslubi, ovoz ohangi, tana holati kabi mayda detallar orqali obrazning xarakterini, kayfiyatini, ma'naviy dunyosini ochishga intiladi. Bu esa portretning oddiy tasviriy vosita emas, balki psixologik tahlil, badiiy umumlashtirish va estetik baholash vositasi ekanini ko'rsatadi.

O'zbek nasrida portret yaratish an'analari mumtoz adabiyot, xalq og'zaki ijodi va XX asr realistik nasri tajribalari bilan bog'liq holda shakllangan. Biroq zamonaviy adabiy jarayonda portret tasviri yangi badiiy-estetik vazifalarni bajarishga kirishdi. Hozirgi nasriy asarlarda portret ko'pincha qahramonning ijtimoiy hayotdagi o'zni, davr ruhiyati, milliy qadriyatlar, ma'naviy inqiroz yoki shaxsiy iztiroblar bilan chambarchas bog'liq holda tasvirlanadi. Natijada portret orqali nafaqat alohida bir inson qiyofasi, balki muayyan davr, jamiyat va muhitning ruhiy manzarasi ham yoritiladi.

Portret yaratishda badiiy detalning ahamiyati nihoyatda katta. Chunki yozuvchi qahramonning butun tashqi qiyofasini batafsil tasvirlashdan ko'ra, uning xarakterini ochib beruvchi muhim belgilarni tanlab oladi. Masalan, qahramonning sokin nigohi, charchagan yuzi, titroq qo'llari yoki beparvo kiyimi uning ichki holatini anglatishi mumkin. Shunday qilib, portret tasviri personajning psixologik holatini bevosita aytib berish emas, balki badiiy ishoralar orqali anglatish imkonini yaratadi. Bu holat zamonaviy nasrda portretning obrazlilik darajasini oshiradi va o'quvchini qahramon ruhiyatini mustaqil anglashga undaydi.

Zamonaviy o'zbek nasrida portret yaratishning yana bir muhim xususiyati shundaki, unda tashqi tasvir bilan ichki kechinmalar uyg'unlashadi. Yozuvchi qahramon portreti orqali uning ruhiy o'zgarishlarini, hayotiy ziddiyatlarini, iztirob va umidlarini ifodalaydi. Ayrim asarlarda portret statik holatda emas, balki voqealar rivoji davomida o'zgarib boruvchi badiiy unsur sifatida namoyon bo'ladi. Qahramon hayotidagi sinovlar, ijtimoiy bosimlar, ma'naviy izlanishlar uning tashqi qiyofasida ham aks etadi. Bu esa portretni obraz evolyutsiyasini ko'rsatuvchi muhim vositaga aylantiradi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy o'zbek nasrida inson obrazini yaratish usullari, xususan, portret tasvirining badiiy imkoniyatlarini o'rganish adabiy jarayondagi estetik yangilanishlarni chuqurroq anglashga yordam beradi. Portret orqali yozuvchining obraz yaratish mahorati, qahramon ruhiyatini ochishdagi individual uslubi, milliy adabiyotdagi tasviriy an'analalar va zamonaviy badiiy izlanishlar o'zaro bog'liqlikda namoyon bo'ladi. Shu jihatdan "Zamonaviy o'zbek nasrida portret yaratishning badiiy xususiyatlari" mavzusini tadqiq etish adabiyotshunoslik uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Asosiy qism

Zamonaviy o'zbek nasrida portret yaratish masalasi badiiy obrazning ichki va tashqi qiyofasini yaxlit holda ifodalash bilan chambarchas bog'liqdir. Portret adabiy

asarda qahramonning tashqi ko'rinishini tasvirlash vositasi sifatida namoyon bo'lsa-da, uning mazmuniy doirasi bundan ancha kengdir. U personajning xarakteri, ruhiy holati, dunyoqarashi, ijtimoiy mavqeyi, hayotga munosabati va muallifning estetik qarashlarini ochib beruvchi muhim badiiy unsur hisoblanadi. Shu sababli zamonaviy nasriy asarlarda portret oddiy tasvir darajasida qolmay, obrazning ma'naviy-psixologik mohiyatini yoritishga xizmat qiluvchi murakkab badiiy vosita sifatida qo'llanadi.

Portret yaratishda yozuvchi qahramonning yuz tuzilishi, ko'z qarashi, ovozi, yurish-turishi, kiyinish tarzi, tana harakati, mimikasi va tashqi muomalasini tasvirlash orqali uning xarakteriga xos muhim belgilarni ochadi. Biroq badiiy portretning asosiy vazifasi qahramon tashqi qiyofasini to'liq sanab berish emas, balki obraz tabiatini anglatadigan eng muhim jihatlarni tanlab ko'rsatishdan iboratdir. Zamonaviy o'zbek nasrida bu holat ayniqsa kuchli seziladi. Yozuvchilar ko'pincha qahramonning birgina nigohi, yuzidagi charchoq, labidagi istehzo, qo'lidagi titroq yoki kiyimidagi e'tiborsizlik orqali uning ichki dunyosini ochishga intiladilar. Bunday tasvir usuli badiiy detalning kuchini oshiradi va o'quvchini obraz mohiyatini chuqurroq anglashga undaydi.

Zamonaviy o'zbek nasrida portretning muhim xususiyatlaridan biri uning psixologik tahlil bilan bog'liqligidir. Avvalgi davr nasrida portret ko'proq tashqi tasvir, qahramonning ijtimoiy belgisi yoki muayyan tipik obrazni yaratish vositasi sifatida xizmat qilgan bo'lsa, hozirgi nasrda portret ko'proq ruhiy holatni ifodalashga yo'naltiriladi. Qahramonning tashqi ko'rinishidagi o'zgarishlar uning ichki kechinmalari, hayotiy sinovlari, ruhiy iztiroblari va ma'naviy izlanishlari bilan bog'liq holda tasvirlanadi. Natijada portret voqealar rivoji davomida statik holatda emas, balki dinamik jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Qahramon hayotidagi o'zgarishlar uning qiyofasida ham aks etadi; yuzidagi charchoq, nigohidagi ma'yuslik yoki harakatlaridagi ishonchsizlik obrazning ichki inqirozini ko'rsatadi.

Portret tasvirining badiiy ahamiyati shundaki, u qahramon xarakterini bevosita bayon qilishdan ko'ra, uni obrazli ifodalash imkonini beradi. Masalan, yozuvchi qahramonni "g'amgin", "asabiy" yoki "mag'rur" deb ta'riflash o'rniga, uning yuz ifodasi, ko'z qarashi, gapirish ohangi yoki atrofdagilarga munosabati orqali shu holatni anglatadi. Bu esa badiiy matnning ta'sirchanligini oshiradi. Chunki o'quvchi qahramon ruhiyatini tayyor xulosa sifatida emas, balki tasviriy belgilar orqali anglaydi. Shu jihatdan portret badiiy asarda obraz va o'quvchi o'rtasidagi estetik aloqani kuchaytiruvchi vosita vazifasini bajaradi.

Zamonaviy o'zbek nasrida portret yaratishda badiiy detal alohida o'rin tutadi. Badiiy detal kichik ko'rinishdagi tasvir unsuri bo'lsa-da, u katta mazmuniy yukni ko'taradi. Qahramonning kiyimida, yuzida, qo'l harakatida yoki nigohida berilgan muayyan detal orqali yozuvchi uning butun ruhiy dunyosiga ishora qilishi mumkin. Masalan, qahramonning eskirgan kiyimi uning ijtimoiy ahvolini, betartib sochlari

ruhiy iztirobini, sovuq nigohi begonalashuvini, titroq ovozi esa ichki qo'rquvini anglatishi mumkin. Demak, portret tasviri badiiy detal bilan uyg'unlashganda yanada chuqurroq mazmun kasb etadi.

Portretning yana bir muhim vazifasi qahramonning ijtimoiy muhit bilan aloqasini ochib berishdir. Har bir inson qiyofasi ma'lum darajada u yashayotgan davr, jamiyat, tarbiya, muhit va hayot tarzining mahsuli sifatida shakllanadi. Zamonaviy o'zbek nasrida portret ko'pincha shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatni aks ettirishga xizmat qiladi. Qahramonning tashqi qiyofasi orqali uning ijtimoiy qatlamga mansubligi, kasbi, yashash sharoiti, ma'naviy dunyosi va davr ruhiyatiga munosabati yoritiladi. Ayniqsa, bugungi nasrda shaxsning jamiyatdagi yolg'izligi, ruhiy bosim, qadriyatlar almashinuvi, ma'naviy izlanish va ichki ziddiyatlar portret tasviri orqali kuchli ifodalanadi.

Portret tasvirida muallif munosabati ham muhim ahamiyatga ega. Yozuvchi qahramon tashqi qiyofasini tasvirlar ekan, unga nisbatan o'zining estetik, axloqiy va ruhiy munosabatini ham sezdiradi. Bu munosabat ba'zan ochiq baho shaklida, ba'zan esa kinoya, ramz, kontrast yoki detal orqali ifodalanadi. Masalan, tashqi jihatdan chiroyli ko'ringan qahramonning sovuq nigohi yoki loqayd harakati uning ichki bo'shligini anglatishi mumkin. Aksincha, tashqi qiyofasi oddiy, hatto ko'rimsiz tasvirlangan qahramon ichki go'zalligi, samimiyligi va ma'naviy boyligi bilan ajralib turishi mumkin. Bunday qarama-qarshilik portretning badiiy-estetik imkoniyatlarini kengaytiradi.

Zamonaviy nasrda portretning ramziy vazifasi ham kuchayib bormoqda. Ayrim hollarda qahramon portreti realistik tasvir doirasidan chiqib, ramziy ma'no kasb etadi. Yuzdagi ajinlar faqat yosh belgisi emas, balki kechirilgan umr, iztirob, tajriba va hayot sinovlarining belgisi sifatida talqin qilinadi. Nigohdagi sokinlik ichki bardoshni, rangpar yuz ruhiy charchoqni, qo'llardagi dag'allik mehnat va hayot mashaqqatlarini anglatadi. Shu tariqa portret tasviri obrazning tashqi ko'rinishini emas, balki uning hayot falsafasini, ruhiy tajribasini va badiiy umumlashma darajasini ochib beradi.

Portret yaratish usullaridan biri kontrast tasvirdir. Bunda yozuvchi qahramonning tashqi ko'rinishi bilan ichki dunyosi o'rtasidagi nomuvofiqlikni ko'rsatadi. Masalan, tashqi tomondan sokin ko'ringan inson ichida kuchli iztirob yashashi yoki aksincha, dag'al ko'ringan qahramon qalban mehribon bo'lishi mumkin. Bunday tasvir usuli obrazni biryoqlama emas, murakkab va hayotiy ko'rsatishga xizmat qiladi. Zamonaviy o'zbek nasrida inson xarakteri ko'pincha oddiy "ijobiy" yoki "salbiy" mezonlar bilan emas, balki ziddiyatli, murakkab ruhiy jarayonlar orqali ochiladi. Portret esa ana shu murakkablikni ifodalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy o'zbek nasrida ayol obrazlari portretida ham o'ziga xos badiiy xususiyatlar kuzatiladi. Ayol qahramon portreti ko'pincha uning tashqi go'zalligi

bilangina emas, balki sabr-toqati, ichki iztirobi, mehr-muhabbati, ijtimoiy hayotdagi o'zni va ma'naviy dunyosi bilan bog'liq holda tasvirlanadi. Yozuvchilar ayol qiyofasi orqali oila, jamiyat, qadriyat, mehr, fidoiylilik va ruhiy bardosh kabi masalalarni yoritadilar. Bunda tashqi tasvir ichki kechinmalar bilan uyg'unlashib, obrazning hayotiylikini oshiradi. Ayniqsa, zamonaviy nasrda ayol portreti milliy qadriyatlar va zamonaviy hayot talablari o'rtasidagi ichki ziddiyatlarni ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Erkak obrazlari portretida esa ijtimoiy mas'uliyat, hayot sinovlari, ruhiy bosim, kasbiy faoliyat, oila va jamiyat oldidagi burch kabi jihatlar ko'proq aks etadi. Qahramonning yuzidagi jiddiylilik, harakatlaridagi qat'iyat yoki charchoq, gapirishidagi vazminlik uning hayotiy tajribasi va ichki dunyosini ochishga xizmat qiladi. Zamonaviy o'zbek nasrida erkak portreti ham avvalgidek faqat kuch, qat'iyat va tashqi salobat belgisi sifatida emas, balki ruhiy iztirob, ikkilanish, mas'uliyat va ichki kurashlar bilan bog'liq holda tasvirlanmoqda. Bu esa portretning psixologik imkoniyatlari kengayganini ko'rsatadi.

Portretning kompozitsion vazifasi ham alohida e'tiborga loyiqdir. Badiiy asarda portret ko'pincha qahramon ilk bor sahnaga chiqqanida beriladi. Bunday holatda portret o'quvchida obraz haqida dastlabki tasavvur hosil qiladi. Ba'zan esa yozuvchi qahramon portretini asar davomida bosqichma-bosqich ochib boradi. Bu usul obrazning murakkabligini saqlab turadi va o'quvchida qiziqish uyg'otadi. Ayrim asarlarda portret voqealar rivojining muhim nuqtalarida qayta-qayta berilib, qahramonning ruhiy o'zgarishlarini ko'rsatadi. Demak, portret faqat tasviriy unsur emas, balki asar kompozitsiyasini tashkil etuvchi muhim badiiy vositadir.

Zamonaviy o'zbek nasrida portret yaratishda til va uslub masalasi ham muhimdir. Portret tasviri yozuvchining individual uslubini belgilovchi omillardan biridir. Ayrim yozuvchilar portretni qisqa, lo'nda va ramziy detallar orqali bersa, boshqalari keng tasvir, ichki monolog, psixologik tahlil va lirik chekinishlar orqali yaratadilar. Portretning ifoda usuli asarning janri, mavzusi, muallif estetik qarashi va obraz tabiatiga bog'liq bo'ladi. Shu bois portret tasviri har bir yozuvchida o'ziga xos shakl va mazmunda namoyon bo'ladi.

Portret yaratishda ichki nutq, xotira, monolog va ruhiy tahlil vositalari ham keng qo'llanadi. Qahramon o'zini qanday his qilishi, o'z qiyofasiga qanday munosabatda bo'lishi yoki boshqa personajlarning uni qanday ko'rishi portretning ko'p qatlamli bo'lishini ta'minlaydi. Ba'zan bir qahramonning portreti boshqa obraz nigohi orqali beriladi. Bu usul portretni subyektivlashtiradi, ya'ni unda faqat tashqi tasvir emas, balki kuzatuvchi qahramonning munosabati ham aks etadi. Natijada portret bir vaqtning o'zida ikki obrazni — tasvirlanayotgan qahramonni ham, uni kuzatayotgan personajni ham ochib beradi.

Zamonaviy o'zbek nasrida portret va xarakter o'rtasidagi munosabat badiiy obraz yaratishning asosiy mezonlaridan biridir. Portret xarakterga xizmat qilgan

taqdirdagina badiiy qiymat kasb etadi. Agar tashqi tasvir qahramonning ichki mohiyatini ochmasa, u oddiy tavsif darajasida qoladi. Shuning uchun mahoratli yozuvchi portretni xarakter bilan uyg'unlashtiradi. Qahramonning qiyofasi uning nutqi, harakati, qarori, munosabati va ruhiy holati bilan bir butun holda tasvirlanadi. Bunday yondashuv obrazning tabiiy, ishonarli va estetik jihatdan ta'sirchan bo'lishini ta'minlaydi.

Umuman olganda, zamonaviy o'zbek nasrida portret yaratishning badiiy xususiyatlari tashqi tasvir, psixologik tahlil, badiiy detal, ramziylik, kontrast, muallif munosabati va kompozitsion vazifa kabi jihatlarda namoyon bo'ladi. Portret qahramon xarakterini ochish, uning ruhiy dunyosini yoritish, davr va jamiyat manzarasini ifodalash, muallif g'oyasini badiiy shaklda yetkazish uchun xizmat qiladi. Shu sababli portret zamonaviy nasrda obraz yaratishning eng muhim va ta'sirchan vositalaridan biri sifatida ilmiy-adabiy tadqiqotlarda alohida o'rganilishi zarur bo'lgan masalalardan hisoblanadi.

Xulosa

Zamonaviy o'zbek nasrida portret yaratish badiiy obrazni shakllantirish, qahramon xarakterini ochish va uning ruhiy olamini yoritishda muhim estetik vositalardan biri hisoblanadi. Portret tasviri orqali yozuvchi personajning nafaqat tashqi qiyofasini, balki uning ichki kechinmalari, ma'naviy dunyosi, ijtimoiy mavqeyi, hayotiy qarashlari hamda davr bilan munosabatini ham ifodalaydi. Shu jihatdan portret zamonaviy nasrda oddiy tashqi tavsif emas, balki obrazning psixologik, axloqiy va estetik mohiyatini ochib beruvchi murakkab badiiy unsur sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlillardan ko'rinadiki, bugungi o'zbek nasrida portret yaratishda badiiy detal, psixologik tasvir, ramziy ifoda, kontrast, ichki monolog va muallif munosabati kabi vositalardan keng foydalanilmoqda. Qahramonning nigohi, yuz ifodasi, kiyinish tarzi, ovoz ohangi, harakati yoki tana holati uning ruhiy holati va xarakterini ochishga xizmat qiladi. Bu esa portret tasvirining mazmuniy imkoniyatlarini kengaytirib, o'quvchiga obrazni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Zamonaviy nasriy asarlarda portret ko'pincha qahramon hayotidagi ichki ziddiyatlar, ijtimoiy muhit ta'siri, ma'naviy izlanishlar va ruhiy o'zgarishlar bilan bog'liq holda tasvirlanadi. Shuning uchun portret voqealar rivojida statik tasvir sifatida emas, balki obraz evolyutsiyasini ko'rsatuvchi dinamik badiiy vosita sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, portret orqali inson ruhiyatining nozik qatlamlari, davr kayfiyati, jamiyatdagi ma'naviy jarayonlar va shaxsiy kechinmalar obrazli tarzda ifodalanadi.

Tavsiya sifatida, zamonaviy o'zbek nasridagi portret tasvirini o'rganishda alohida yozuvchilarning individual uslubiga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Chunki har bir ijodkor portret yaratishda o'ziga xos tasvir usuli, badiiy detal tanlovi va psixologik yondashuvga ega. Shuningdek, portret tasvirini faqat tashqi qiyofa

tavsifi sifatida emas, balki xarakter, ruhiyat, kompozitsiya va muallif g'oyasi bilan bog'liq holda tahlil qilish zarur.

Bundan tashqari, adabiyotshunoslik tadqiqotlarida portretning psixologik, ramziy, ijtimoiy va estetik vazifalarini alohida yo'nalish sifatida o'rganish tavsiya etiladi. Zamonaviy o'zbek nasrida ayol va erkak obrazlari portretining o'ziga xos xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, portret va badiiy detal munosabatini chuqurroq tadqiq etish ham ilmiy jihatdan muhim natijalar berishi mumkin. Shuningdek, ta'lim jarayonida nasriy asarlarni tahlil qilishda portret tasviriga alohida e'tibor qaratish o'quvchi va talabalarning badiiy matnni chuqur anglash, obrazni tahlil qilish hamda estetik tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. — Toshkent: Akademnashr, 2018. — 480 b.
2. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. — Toshkent: Xalq merosi, 2004.
3. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. — Toshkent: Akademnashr, 2013.
4. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. — Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004.
5. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. — Toshkent: O'zbekiston, 2000.
6. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslikka kirish. — Toshkent: Universitet, 2005.
7. Yo'ldoshev Q., Yo'ldosheva M. Badiiy tahlil asoslari. — Toshkent: 2016.
8. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 1980.
9. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti manzaralari. — Toshkent: O'zbekiston, 2008.
10. Normatov U. Ijod sehri. — Toshkent: Sharq, 2007.
11. Rasulov A. Badiiylik — bezavol yangilik. — Toshkent: Sharq, 2007.
12. Hamdam U. Yangilanish ehtiyoji. — Toshkent: Fan, 2007.
13. Nazarov B. O'zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. — Toshkent: Fan, 1987.
14. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. — Toshkent: Fan, 2004.
15. To'ychiev U. O'zbek adabiyotida badiiylik mezonlari. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011.